

ΕΠΙ ΤΑ ΙΧΝΗ ΤΩΝ ΧΕΡΣΙΦΡΟΝΟΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΓΕΝΟΥΣ ΕΝ ΑΜΝΙΣΩ.

Εἶναι λίαν εὐχάριστον, ὅταν δυνάμεθα διὰ τῶν ἀνασκαφικῶν ἀποκαλύψεων νὰ πλησιάζωμεν ἔστω καὶ πρὸς τὰ ἴχνη μεγάλων ὀνομάτων, τὰ ὅποια μᾶς διέσωσεν ἡ λογοτεχνικὴ παράδοσις τῆς Ἀρχαιότητος. Ἡ Κρήτη, μετὰ τὸ τέλος τῆς ἐνδόξου Μινωικῆς περιόδου, ὑφούται ἀπαξ ἔτι εἰς μέγα κέντρον τέχνης τοῦ καθαρῶς Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, διὰ Πρωτογεωμετρικῆς καὶ Γεωμετρικῆς τέχνης μὲ ἰσχυρὸν χαρακτῆρα καὶ πνοήν. Κατὰ τὸν 7ον αἰῶνα ἡ τέχνη τῆς Κρήτης φθάνει εἰς νέον ἀπογειοῦν, μετὰ τὸ τῆς Μινωικῆς περιόδου, καὶ ἡ ἀκτινοβολία της γίνεται αἰσθητὴ εἰς τὴν ὑπόλοιπον Ἑλλάδα. Παραδόξως, μὲ τὴν ἔναρξιν τῆς κλασσικῆς τέχνης ἐν Ἑλλάδι, ἡ τέχνη τῆς Κρήτης ψύχεται καὶ ἀφανίζεται ἀποτόμως. Πρωτοῦ ὅμως συμβῆ τοῦτο, ἔχομεν ὀνόματα μεγάλων Κρητῶν τεχνιτῶν κατὰ τὸν 6ον αἰῶνα, οἵτινες κρατοῦν εἰσέτι τὴν παράδοσιν τὴν καλλιτεχνικὴν τῆς νήσου καὶ μάλιστα καὶ δρῶσιν ἔξω τῆς Κρήτης. Δύο τοιούτους καλλιτέχνας, εἰδικώτερον ἀρχιτέκτονας, τοὺς Κνωσίους Χερσίφρονα καὶ Μεταγένη, ἔτιμα ἡ ἀρχαιότης ὡς κατασκευάσαντας ἐν τῶν μεγίστων Ἑλληνικῶν ἀρχιτεκτονημάτων, τὸ Ἀρτεμίσιον τῆς Ἐφέσου. Πῶς δύο ἀρχιτέκτονες ἐκ τῆς καρδίας τοῦ Δωρικοῦ περιβάλλοντος ἐκλήθησαν νὰ κατασκευάσουν ἀρχιτεκτόνημα Ἰωνικόν, παραμένει ἔξ ἴσου παράδοξον, ὅσον καὶ τὸ ἀντίστροφον γεγονός, ἡ κατασκευὴ δηλαδὴ τοῦ «θρόνου» τῶν Ἀμυκλῶν ἐν τῇ Δωρικῇ Λακωνικῇ ὑπὸ τοῦ Βαθυκλέους ἐκ Μαγνησίας τῆς ἐπὶ Μαιάνδρω. Ὁ Βαθυκλῆς ἀφῆκε τὰ ἴχνη τῆς Ἰωνικῆς τέχνης ἐπὶ τοῦ «θρόνου» τοῦ Ἀπόλλωνος. Ὁ Χερσίφρων καὶ ὁ Μεταγένης, μετὰ σειρὰν μακρῶν ἐτῶν ἔργασίας ἐν τῇ Ἰωνίᾳ, εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ ὑπέστησαν τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Ἰωνικοῦ ρυθμοῦ. Λογικὸν εἶναι νὰ τὸν μετεφύτευσαν καὶ εἰς τὴν πατρίδα των. Πράγματι εὐρίσκομεν δύο ἀξιόλογα ἴχνη πρωίμου Ἰωνικοῦ ρυθμοῦ εἰς τὸν Ἀμνισόν, τὸ ἐπίνειον τῆς Κνωσοῦ.

Ἐν Ἀμνισῶ, ὅστις ἦτο κατὰ Στράβωνα ἐπίνειον τοῦ Μίνωος, αἱ ἀνασκαφαὶ ἀπεκάλυψαν σπουδαῖα Μινωικὰ λείψανα. Ἐκ τῆς Μινωικῆς διαβιβάνει πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν ἐποχὴν ἄνευ διακοπῆς ἡ συνέχεια τῆς λατρείας εἰς τὸν μέγαν βωμὸν παρὰ τοὺς Δυτ. πρόποδας τοῦ λόφου Παληοχώρου. Ὁ βωμὸς οὗτος ἦτο μέγα ὑπαίθριον κατασκευάσμα, ἔνθα ἡ παράδοσις πιστοῦται συνεχῶς ἀπὸ τῆς ΜΜ ἐποχῆς μέχρι τοῦ τέλους τῆς Ἀρχαιότητος. Κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν ἐποχὴν ἐλατρεύετο ἐκεῖ ὁ Ζεὺς Θενάτας¹.

Μέγας Μινωικὸς τοῖχος ἐκ πελεκητῶν πώρων, μήκους 44 μέτρων καὶ φέρων κατὰ διςτῆματα μικρὰς κλίμακας καθόδου, ἐσχημάτιζεν ἀνδρῶν, ἐφ' οὗ ἴσταντο οἱ πιστοὶ κατὰ τὰς τελετάς². Πρὸ τοῦ τοίχου τούτου ὑπῆρχε πελώριος ὑπαίθριος βωμός, οὗ τὸ μέλαν χῶμα ἀπετελεῖτο ἐκ μυριάδων κεκαυμένων ὄστασιων (μικρῶν ζώων πάντοτε), τέφρας καὶ μορίων ἄμμου (ἢ θάλασσα ἀπέχει ὀλίγα μόνον μέτρα). Πίσσης ἐποχῆς ἀφισρώματα, ἀπὸ τῆς Γεωμετρικῆς μέχρι τῆς Ρωμαϊκῆς, εὗρισκοντο ἐντὸς καὶ πέριξ τοῦ βωμοῦ, οὗ ἡ διάμετρος ἀπὸ Β πρὸς Ν ὑπερβαίνει τὰ 20 μέτρα. Ἰδιαίτερος πλούσιον ἦτο τὸ στρώμα τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς, τὸ ὅπολον περιεῖχεν ἀντικείμενα ἐξ ἐλέφαντος, φαγεντιανῆς, χαλκοῦ καὶ τεμάχια κεραμικῆς. Τὰ εὐρήματα εἶναι ἀνάλογα πρὸς τὰ ἀνευρεθέντα εἰς τὸ Ἡραῖον τοῦ Ἄργους, τὸ τέμενος τῆς Ὀρθίας ἐν Σπάρτῃ καὶ τὸ Ἡραῖον τῆς Περαχώρας.

Κριστὰ λείψανα, ἀποτελοῦντα συνεχῆ δωμάτια ἀγνώστου εἰσέτι μορφῆς, μόνον ἐκ τῆς «ρωμαϊκῆς» ἐποχῆς (πιθανῶς τῶν περὶ τὴν γέννησιν τοῦ Χριστοῦ δύο αἰώνων) εὗρέθησαν³. Εἰς τὰ στρώματα ταῦτα, τὰ «Ρωμαϊκά», ὁμοῦ μετὰ πολλῶν ἐπιγραφῶν τῆς αὐτῆς ἐποχῆς, εὗρέθησαν καὶ τρία γλυπτὰ, πώρινα πάντα, τὰ ὅποια ἀναμφιβόλως προέρχονται ἐκ τῶν ἀρχαϊκῶν στρωμάτων, ἀνασκαλευθέντα ἐκ τοῦ βάλθους κατὰ τὴν κτίσιν τῶν μνημονευθέντων δωματίων. Τὰ γλυπτὰ ταῦτα εἶναι μία πωρήνη κεφαλὴ πολοφόρου θεᾶς⁴ καὶ δύο πωρήνοι φυσικοῦ μεγέθους ἀετοί, ὧν ὁ καλύτερον διατηρούμενος καὶ συμπληρωθεὶς ἀπεικονίσθη ἤδη ἔκτοτε⁵.

² Ἐνταῦθα δημοσιεύονται ἀμφοτέρω τὰ πτηνὰ (Πίν. Β' 1 καὶ 2) ὧς

¹) Ὅρα τοὺς διαφόρους τόμους τῶν ΠΑΕ, κυρίως ἀπὸ τοῦ 1932 μέχρι τοῦ 1938. Ὑπολείπεται μικρὰ εἰσέτι ἔρευνα, ὅπως καταστῆ δυνατὴ ἡ τελειωτικὴ δημοσίευσις, ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ μέρος ἐκεῖνο ἐναρκοθετήθη πυκνῶς κατὰ τὸν πόλεμον, δὲν εἶναι εἰσέτι ἀκίνδυνος ἡ ἔρευνα αὕτη.

²) Ὅρα κυρίως τὰς φωτογραφίας ΠΑΕ 1938 ἐν σελ. 130 - 133, εἰκ. 3 καὶ 4 καὶ τὸ σχέδιον τοῦ παρενθέντου πίνακος.

³) Ὅρα τὸ σχέδιον ΠΑΕ 1938 σ. 130 - 31.

⁴) ΠΑΕ 1936 83 εἰκ. 2 καὶ ΑΑ 1937 224 Abb. 1.

⁵) ΠΑΕ 1938 135 εἰκ. 5. Περὶ τῆς πολοφόρου κεφαλῆς ἤδη ἔκτοτε ἐξεφράσθησαν ἀμφιβολίαι, ἀν ἀνήκει εἰς τὴν μεταγενεστέραν ἐποχὴν, εἰς τὰ στρώματα τῆς ὁποίας εὗρέθη, ἢ μᾶλλον εἰς τὴν ἀρχαϊκὴν. Οἱ ἀετοί, ἰδίως τὰ συντρίμματα τοῦ πρώτου εὗρεθέντος (ὅστις τότε ὠνομάσθη ἰέραξ) ἐθεωρήθησαν «Ρωμαϊκῆς» ἐποχῆς, διότι σύγκεινται ἐκ τοῦ αὐτοῦ καὶ αἱ ἐπιγραφαὶ πώρου λίθου. Τοῦτο ὁμως οὐδεμίαν σημασίαν ἔχει. Ὁ λίθος ἐκεῖνος εἶναι ἐντόπιος, ἐσορυσσόμενος ἑκατοντάδα μέτρων μακρότερον, ἐπομένως φυσικὸν ἦτο νὰ χρησιμοποιοῖται εἰς πᾶσαν ἐποχὴν. Μετὰ τὴν πλήρη μελέτην καὶ ἀντισυγκρότησιν τῶν δύο πτηνῶν οὐδεμία ἀμφιβολία εἶναι δυνατὴ ὡς πρὸς τὴν τοποθέτησιν των εἰς τὸν 6ον π. Χ. αἰῶνα.

ὅμως τὸ δεύτερον ἀποκατεστάθη (ἐν ἀπουσίᾳ μου διαρκοῦντος τοῦ μεγάλου πολέμου) δὲν εἶμαι πλήρως σύμφωνος καὶ χρειάζεται δεύτερος ἔλεγχος. Νομίζω ὅτι οἱ πόδες δύνανται νὰ ὑψωθοῦν καὶ ἐκ παραλλήλου ἢ οὐρὰ νὰ καταβῆ, ὥστε ἡ στάσις νὰ γίνῃ παρομοία, ἂν καὶ οὐχὶ ἐντελῶς ἢ αὐτῇ, πρὸς τὴν τοῦ πρώτου αἰτοῦ. Πάντως διαφοραὶ ὑπάρχουν μεταξὺ τῶν δύο πτηνῶν εἰς τὴν στάσιν, τὸ σχῆμα τῆς κεφαλῆς καὶ τοὺς ὄνυχας τῶν ποδῶν.

Ὁ καλύτερον διατηρούμενος αἰτὸς (Πίν. Β' 1) φέρει πολλὰς συμπληρώσεις, ἀλλὰ πάσας ἐπουσιώδεις καὶ ἀσφαλεῖς, ἐξαιρέσει ἴσως τοῦ ράμφους, τὸ ὅποιον ὁ ἀρχιτεχνίτης ἔκαμε μεγαλύτερον τοῦ δέοντος. Ἰσταται ἐπὶ τοῦ βάθρου του, ὅπερ ἦτο συμφυῆς μετὰ τοῦ πτηνοῦ, (ἀμφότερα ἐκ μαλακοῦ πώρου) καὶ στηρίζεται ἐπὶ τῶν ποδῶν (τρεῖς δάκτυλοι ἔμπροσθεν καὶ εἷς ὀπισθεν) καὶ τῆς οὐρᾶς. Τὰ πτίλα τῶν ποδῶν δηλοῦνται διὰ δύο ἐπαλλήλων σειρῶν καθέτων γραμμῶν, δι' ὁμοίων γραμμῶν δηλοῦται τὸ περιλαίμιον τοῦ πτηνοῦ, τὰ δὲ πτερὰ τοῦ στήθους δηλοῦνται διὰ τοξοειδῶν γραμμῶν. Ἡ ἴρις τῶν ὀφθαλμῶν ἦτο ἐνθετος ἐξ ἄλλης ὕλης (σήμερον ἔχει τοποθετηθῆ κηρός).

Ἡ βᾶσις εἶναι ὀρθογωνία, ἡ ὀπισθία ὅμως πλευρὰ συγκλίνει ἐλαφρῶς πρὸς τὰ ἄνω. Ἡ πρόσοψις αὐτῆς καταλήγει εἰς τρία ὑπερκείμενα μέλη κανονικῆς σπείρας (οὐχὶ ονολο). Αἱ σπείραι πλαγίως φέρουσι τρεῖς ὑπερκείμενας καὶ αἰεὶ μεγαλυτέρας διαμέτρου ἔλικας. Ἡ βᾶσις πατεῖ ἐπὶ συμφυοῦς πλίνθου ἐξεχούσης ἐλαφρῶς (περὶ τὸ ἐν ἑκατοστόν), ἣτις ὅμως εἶναι ὑψηλὴ 0,04 εἰς τὴν πρόσοψιν, ἐνῶ εἰς τὸ ὀπισθεν μέρος εἶναι μίαν καὶ ἡμίσειαν φορὰν ὑψηλοτέρα (0,06). Αἱ διαστάσεις τῆς βίαισεως εἶναι (ὁμοῦ μετὰ τῆς πλίνθου): Μῆκος 0,62 μ. κίτω καὶ 0,60 ἄνω. Πλάτος ἔμπρὸς 0,28, ὀπισθεν 0,245 κάτω, 0,20 ἄνω, καὶ ἕψος 0,265. Ὁ αἰτὸς ὕψος ἔχει ἀπὸ τῶν ποδῶν μέχρι τῆς κορυφῆς τῆς κεφαλῆς 0,66, μῆκος δὲ ἀπὸ τῆς κορυφῆς τοῦ ράμφους μέχρι τοῦ ἄκρου τῆς οὐρᾶς 0,86. Τὸ ἕτερον πτηνὸν (Πίν. Β' 2) μετὰ τῆς βᾶσεώς του πρέπει νὰ ἦσαν γενικῶς τῶν αὐτῶν διαστάσεων. Δὲν δίδονται ἀκριβῆ μέτρα, διότι ἡ συμπλήρωσις ὡς ἐλέχθη, χρειάζεται ἀναθεώρησιν. Ὡς ἔχει σήμερον τὸ πτηνόν, ἔχει μῆκος 1 μ. Ὑλικὸν καὶ τεχνικὴ ὡς τὰ τοῦ προηγουμένου. Ἐνταῦθα ὅμως οἱ ὀφθαλμοὶ δὲν φέρουσιν ἐνθετον ἴριδα καὶ οἱ πόδες καταλήγουσιν εἰς τέσσαρας ἀρθροτοῦς δακτύλους ἔμπροσθεν καὶ ἓνα ὀπισθεν. Τὸ γλυπτὸν εἶναι λίαν ἐλλιπὲς καὶ συνεπληρώθη βᾶσει τοῦ πρώτου παραδείγματος, ἀλλ' εἰς στάσιν ἀφύσικον, ὡς νὰ ἦτο ἔτοιμον νὰ πετάξῃ. Ἡ πρὸς τὰ ἔμπρὸς ὅμως κλίσις, ὡς ἤδη ἐλέχθη, δέον νὰ ἐλεγχθῆ. Ἡ κεφαλὴ, ὅπως δῆποτε, διεσώθη καλύτερον εἰς τὸ παρὸν γλυπτὸν ἢ εἰς τὸ προηγούμενον, διατηροῦσα καὶ ἴχνη ἐρυθροῦ χρώματος. Ὁ ρυθμὸς τοῦ παρόντος ἔργου

εἶναι ἑλαφρῶς διάφορος τοῦ τοῦ προηγουμένου. Ἴσως δὲν εἶναι ἔργα τῆς αὐτῆς χειρός. Εἶναι ἔμφανῶς ἀρχαϊκὰ ἔργα, ἀλλὰ πρὸς τὸ παρὸν δὲν δύνανται βάσει τοῦ ρυθμοῦ μόνον νὰ χρονολογηθῶσιν ἀκριβέστερον. Τοῦτο δύνανται νὰ ἐπιτευχθῇ διὰ τῆς ἐξετάσεως τῶν βάθρων.

Ἡ παροῦσα μελέτη σκοπὸν κυρίως ἔχει τὴν ἐπιμελεστέραν ἔρευναν τῶν βάθρων τούτων, διότι εἶναι ἀρχαϊκῆς Ἰωνικῆς τέχνης, ἣτις σπανίζει εἰσέτι ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὴν ἀρχαϊκὴν περίοδον. Προκειμένου περὶ τῆς καθαρῶς Ἑλληνικῆς Κρήτης (ἐὰν παραβλέψωμεν μικροτεχνήματα τῆς μεταλλουργίας) εἶναι ἡ μόνη περίπτωσις μέχρι τοῦδε, καθ' ἣν ἀνευρίσκομεν Ἰωνικὴν τέχνην ἐπὶ τῆς νήσου. Αἱ τρεῖς ἀλλεπάλληλοι ἔλικες ἀνευρίσκονται ἐπὶ ἔργων τῆς Ἀνατολικῆς Ἰωνικῆς περιοχῆς, τὰ ὁποῖα θεωροῦνται ὑπὸ τῶν εἰδικῶν ἐπίκρανα, ἴσως δὲ πράγματι εἶναι πάντοτε ἐπίκρανα. Πάντως ἠδύναντο καὶ νὰ κοσμῶσι τὰς προσόψεις βωμῶν Ἰωνικῶν, ὡς βλέπομεν ἐπὶ τοῦ ἀγγείου τοῦ Βουσίριδος (Πίν. Γ' 1).

Ἐκ τῶν ἐπίκρανων τούτων ἰδιαιτέρως ὄρατον καὶ καλῶς διατηρούμενον εἶναι τὸ ἐκ Σάμου (Πίν. Γ' 2) ἀρχαϊκὸν παράδειγμα*. Ἄλλα ὅμοια καὶ διαφόρων μεγεθῶν εὗρέθησαν εἰς τὰ Δίδυμα, πάντως ἀνήκουσι κατὰ τὸν Dinsmoor εἰς τὴν περίοδον μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ ἱεροῦ ὑπὸ τοῦ Δαρείου (494 π. Χ.)'.

Τὰ ἐξ Ἀμνισοῦ βάθρα, ὡς ἤδη ἐτονίσθη, ὁρώμενα ἐκ τοῦ πλαγίου ἔχουσι τομὴν τελείας σπείρας, ἥτοι τμήματος κύκλου. Τοῦτο εἶναι σημεῖον ἀρχαϊκότητος, ὡς βλέπομεν καὶ ἐπὶ τοῦ ἐκ Σάμου παραδείγματος καὶ ἐπὶ τοῦ ἀγγείου τοῦ Βουσίριδος. Τῶν Διδύμων τὰ παραδείγματα, ἅτινα εἶναι τοῦ 5ου αἰῶνος, παρέχουσι τομὴν «ονολο», ἥτοι ἐκφυλίζεται ἡ κυκλικὴ τομὴ τῆς σπείρας. Αἱ ἔλικες εἰς τὴν πρωιμωτάτην Ἰωνικὴν τέχνην ἔχουσι κυρτὴν τὴν ἐπιφάνειαν τῆς ἐλισσομένης ταινίας καὶ δὲν φέρουσιν «ὀφθαλμόν» ἐν τῷ κέντρῳ, χωρίζονται δὲ διὰ μιᾶς ἀπλῆς ἀναγλύφου ράχως ἢ ἀστραγάλου*. Τοιαῦτα εἶναι τὰ κιονόκρανα τοῦ παλαιότερου ναοῦ τῆς Ἐφέσου, ἥτοι τοῦ «ναοῦ τοῦ Κροίσου», ὅστις χρονολογεῖται μετὰ 560 καὶ 546, (ἔτους τῆς πτώσεως τοῦ Κροίσου)*. Τὸ ἐκ Σάμου ἐπίκρανον φέρει μὲν τὰ χαρακτηριστικὰ ταῦτα, ἀλλὰ φέρει ἤδη καὶ ὀφθαλμόν, μικρὸν εἰσέτι καὶ ἀνεξάρτητον ἀπὸ τοῦ ἐλισσομένου ἀστραγάλου. Ἐπομένως εἶναι κατὰ τι περισσότερον προχωρημένον ἀπὸ τὰ κιονόκρανα τῆς Ἐφέσου. Τοῦ Ἀμνισοῦ αἱ βάσεις

* AA 1937 219 εικ. 13, στ. 221, «frühes Antenkapitell».

*) Dinsmoor, *Architecture of Ancient Greece* (1950) 183 καὶ σημ. 3, πίν. XXXI ἔναντι σελ. 120.

*) Dinsmoor, ἔ. ἀ. 130.

*) Dinsmoor, πίν. 30 ἄνω (ἔναντι σελ. 117).

λαμβάνουσι μίαν θέσιν, ἥτις τυπολογικῶς δύναται νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς κειμένη ἐν τῷ μέσῳ: Ἡ ἔλιξ σχηματίζεται χωρὶς νὰ ὑπάρχη ὁ διαχωριστικὸς ἀστράγαλος. Ὁ φθαλμὸς δὲν ὑπάρχει εἰσέτι. Ἡ τομὴ τῆς ταινίας τῆς ἔλικος εἶναι λοξὴ ἐκ τῶν ἔξω πρὸς τὰ ἔσω. Ἐπομένως δὲν εἶναι πλέον κυρτή, ὡς εἰς τὰ κιανόκρανα τοῦ Ἀρτεμισίου καὶ τὸ ἐπίκρανον τῆς Σάμου, ἀλλ' οὔτε καὶ κοίλη, ὡς εἶναι ἡ ἔλιξ τοῦ κανονικοῦ Ἰωνικοῦ ρυθμοῦ. Βάσει τῶν τεκμηρίων τούτων δυνάμεθα νὰ κατατάξωμεν τὰ δύο γλυπτὰ τοῦ Ἀμνισοῦ εἰς μίαν εἰκοσαετῆ περιόδον εὐθὺς μετὰ τὰ μέσα τοῦ βου αἰῶνος, ἥτοι ἀπὸ τοῦ 550 μέχρι τοῦ 530 π. Χ.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην τὰ Ἰωνικὰ ἔργα ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι εἶναι εἰσέτι ἐξαιρετικῶς σπάνια. Ναὸν δὲν ἔχομεν οὔτε ἓνα¹⁰. Μόνον ὀλίγους τινὰς μικροὺς θησαυροὺς ἔχομεν ἐν Δελφοῖς (κυρίως τὸν τῶν Κνιδίων καὶ τὸν τῶν Σιφνίων, περίπου ἀπὸ τοῦ 560·530) καὶ ἐν Πελοποννήσῳ τὸ περίεργον κατασκευάσμα τοῦ Βαθυκλέους, τὸν θρόνον τῶν Ἀμυκλῶν, ὅστις ὁμως ἀνήκει εἰς τὸ τέλος τοῦ αἰῶνος¹¹. Μικρότερα, ἐν μέρει κινητὰ ἔργα, ἀναθηματικοῦ χαρακτῆρος, ἔχομεν μερικά, ἐντὸς τοῦ βου αἰῶνος, ἀλλὰ καὶ ταῦτα δὲν εἶναι πολυάριθμα. Ὁ κίων τῆς Σφιγγὸς τῶν Ναξίων ἐν Δελφοῖς εἶναι τὸ σπουδαιότερον καὶ μνημειωδέστερον παράδειγμα. Μερικὰ ἄλλα κιονόκρανα, τύπου Ἰωνικοῦ ἢ «Αἰολικοῦ» εἶναι γνωστὰ ἐξ Ἀθηνῶν κυρίως καὶ Δήλου καὶ σποραδικῶς καὶ ἀλλαχόθεν¹². Ἐξ αἰτίας τῆς Κρήτης δυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν ἔργα μικροτεχνίας δύο τρίποδας Γεωμετρικῆς περιόδου, ἓνα ἐκ Βροκάστρου καὶ ἓνα ἐκ Κνωσοῦ, ὧν οἱ πόδες καταλήγουσιν ἄνω εἰς δύο ἔλικας, καὶ τέσσαρα ἢ πέντε παραδείγματα σφιγγῶν ἐκ τοῦ Ἰδαίου Ἄντρου, αἵτινες ὀκλάζουσιν ἐπὶ βάσεως φερούσης εἰς τὰ δύο ἄκρα ἔλικα, ἃν καὶ οὐχὶ πάντοτε (Πίν. Γ' 3)¹³.

¹⁰) Τὸ ἐν Ἀθήναις Ὀλυμπεῖον ἤρχισε μὲν νὰ κτίζεται ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν μεγάλων διπτέρων ναῶν τῆς Ἀνατολῆς, ἀλλ' ἐπρόκειτο νὰ «μεταφρασθῆ» εἰς Δωρικὸν ρυθμὸν: Dinsmoor *Architecture* κλπ. 91.

¹¹) Buschor — v. Massow, *Vom Amyklæon*, AM 52 1927 21. (Περὶ τὸ 500 ἢ ὀλίγον πρίν).

¹²) Dinsmoor ἔ. ἀ, 143 (Ἀκρόπολις καὶ Δήλος). Τεμάχιον πρωΐμου «Αἰολικοῦ» κιονοκράνου ἐκ τοῦ Κεραμεικοῦ: AA 1938 601 εἰκ. 16.

¹³) Πάντα ταῦτα τὰ ἔργα εἶναι ἐκ χαλκοῦ καὶ ἀσφαλῶς ἀνήκουσιν εἰς ἐργαστήρια τὰ ὁποῖα παρήγον ταῦτα καὶ τὰ διέσπειρε παντοῦ τὸ ἐμπόριον. Ἡ Hall παρετήρησεν, ὅτι ὅμοιος τρίπους πρὸς τοὺς ἐκ Κρήτης εὐρέθῃ εἰς τάφον τῆς Ἐγκωμῆς ἐν Κύπρῳ: E. Hall, *Vrokastro* (Univ. of Pennsylvania, Anthropol. Publications vol. III No 3) σ 132-34 καὶ εἰκ. 80, pl. XXXIV. Ἐκ τῶν μικρῶν σφιγγῶν τοῦ Ἰδαίου Ἄντρου μία μνημονεύεται ὑπὸ Dinsmoor (*Museo Italiano* II στ. 746 ἢ στ. 58 δι' ὅσους ἔχουν ἀνάπτυον). Καλὴ φωτογρα-

Ἐπὶ τοιούτους ὅρους εἶναι ἐνδιαφέρον, ὅτι συναντῶμεν εἰς τὸν Ἀμνισόν, τὸ ἐπίνειον τῆς Κνωσοῦ, τὴν Ἴωνικὴν ἐπίδρασιν εἰς τὰ γλυπτὰ βάθρα τῶν δύο αἰτῶν. Τὸ πρᾶγμα ἀποκτᾷ περαιτέρω καὶ ἱστορικὸν ἐνδιαφέρον, διότι Κνώσιοι ἦσαν οἱ δύο περίφημοι ἀρχιτέκτονες: ὁ Χερσίφρων καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Μεταγένους, οἱ ὅποιοι κατεσκευάσαν τὸ Ἀρτεμίσιον τῆς Ἐφέσου. Πιστεύεται γενικῶς σήμερον, ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Κροίσου (D), καὶ οὐχὶ περὶ τοῦ προκατόχου (C), ὡς ἐνόμισεν ἄλλοτε ὁ Hogarth¹⁴. Ὁ Χερσίφρων ἐσχεδίασε τὸν ναόν, ὁ δὲ Μεταγένης ἐτοποθέτησε τοὺς πελωρίους λίθους τοῦ ἐπιστυλίου, τὰ βαρύτερα κιονόκρανα καὶ ἐπεράτωσε τὸν ναόν. Διηγῆσαι μάλιστα συνδεόμενα μετὰ θαυμάτων, ὡς εἰς τὰ μεσαιωνικὰ συναξάρια, παρῶσιάζουν τὴν θεὰν αὐτὴν βοηθοῦσαν καθ' ἕκαστον τὸν ἀπληγισμένον ἀρχιτέκτονα. Ἡ ἐπιστροφή εἰς τὴν Κνωσὸν τῶν δύο ἐνδόξων καλλιτεχνῶν, οὔτινες καὶ ἐγγειρίδιον ἀρχιτεκτονικὸν εἶχον συγγράφει περὶ τοῦ μεγάλου ἔργου τῶν, ἀφῆκε προφανῶς τὰ ἴχνη τῆς εἰς τὸν Ἀμνισόν. Λογικὸν εἶναι νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι τὰ δύο βάθρα τῶν αἰτῶν ἐποικήθησαν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς Ἴωνικῆς τέχνης τοῦ Κνωσίου Μεταγένους, ὅστις ὀλίγον πρὶν εἶχεν ἐργασθῆ εἰς τὴν καρδίαν τῆς Ἴωνίας. Τὸ ἀντίστροφον φαινόμενον, μερικὰ ἔτη βραδύτερον, θὰ παρατηρήσωμεν εἰς τὰς Ἀμύκλας. Ἐκεῖ, ἐν τῷ κέντρῳ τῆς συντηρητικωτέρας περιοχῆς τοῦ Δωρικοῦ πνεύματος, εἰς τεχνίτης τῆς Ἀνατολικῆς Ἴωνικῆς περιοχῆς, ὁ Βαθυκλῆς θὰ ἐφαρμόσῃ Ἴωνικὰ στοιχεῖα εἰς τὸν Δωρικὸν ρυθμόν. Ἔχομεν καὶ ἄλλα ἀνάλογα παραδείγματα. Εἰς τὸ Ἡραῖον τῆς Σάμου εἰργάσθη καὶ ὁ Αἰγινήτης Σμίλις, ἴσως μᾶλλον ὡς γλύπτης ἢ ὡς ἀρχιτέκτων. Οἱ γλύπται τότε ἤσκουν τὴν τέχνην τῶν εἰς διαφόρους ἐπαρχίας μὲ τάσεις «κοσμοπολιτικὰς», αἱ ὅποια ποτὲ δὲν ἔπαυσαν καὶ κατὰ τὴν. Οἱ ραψοδοί, οἱ ποιηταί, ἴσως καὶ ἄλλοι καλλιτέχνη περὶ ὧν δὲν ἔχομεν ἀρκετὰς εἰδήσεις, ἤσκουν ἀναλόγως «διεθνή» καλλιτεχνίαν ἀνὰ τὸν Ἑλληνικὸν κόσμον. Αὕτη πρέπει νὰ συνετέλεσεν ὅχι ὀλίγον, ὥστε τὰ ρεῦματα τῆς τέχνης τῶν διαφόρων ἐπαρχιῶν νὰ μεταναστεύωσι καὶ νὰ συγχωνεύωνται πρὸς ἄλλα. Οὕτω θὰ δυναθῶμεν νὰ ἐρμηνεύσωμεν τὸν Δωρικὸν ρυθμόν ἐν Ἀσφῶ καὶ τὸν Ἴωνικὸν ἐν Ἀμνι-

φία, ὀπισθίας ὁμοῦς πλευρᾶς Levi, Arcades (Annuario X - XII) 540 εἰκ. 608. Ἡ ἡμετέρα φωτογραφία ἐγένετο ἐκ τῶν πρωτοτύπων διὰ τῆς εὐγενοῦς προθυμίας τοῦ κ. Ν. Πλάτωνος. Ἐξ Ὀλυμπίας ἔχομεν ἔργα τοῦ αὐτοῦ ἐργαστηρίου, ἴσως τῆς αὐτῆς χειρὸς: Olympia Tafelband IV πίν. VIII 79. Παρατηρητέον ὅτι μόνον εἰς τινὰ ἔργα παρατηροῦνται αἱ ἑλικες. Εἰς ἄλλα αἱ προεξοχαὶ δὲν φέρουν ἑλικας καὶ θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς ἔργα Ἴωνικῆς ἐπιδράσεως, ἀνευ τῶν πληρεστέων παραδειγμάτων.

¹⁴) Dinsmoor ἐ. ἀ. 127 καὶ σημ. 2.

σφ, ἐν Ἀμύκλαις ἢ ἐν τῇ Κάτω Ἰταλία.

Οἱ ἀετοὶ οἱ ἐπικαθήμενοι τῶν δύο βάσεων τοῦ Ἀμνισοῦ δημιουργοῦν ἕτερον ἐνδιαφέρον πρόβλημα. Ἐπίκρανα δὲν εἶναι αἱ βάσεις αὐται, οὔτε εἶναι νοηταὶ ὡς ἀνήκουσαι εἰς βωμόν, ὡς ὁ τοῦ Βουσίριδος. Εἶναι σχετικῶς μικραὶ καὶ πρὸ παντὸς ἀποτελοῦν ζευγος. Ὀρθογωνίου σχήματος, ὡς εἶναι, πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὅτι ἐπεκάθητο ἐπὶ δύο ὀρθογωνίων πεσσῶν, ἤτοι «κίωνων», διότι τὸν τελευταῖον ὄρον μετεχειρίζοντο ἀδιακρίτως οἱ Ἀρχαῖοι. Τοῦτο ἕως μᾶς συνδέει ἀμέσως πρὸς ἕτερον περιεργον καὶ περίφημον ὑπαίθριον ἱερὸν τοῦ Διός: Τὸν μέγαν βωμόν τοῦ Διὸς Λυκαίου ἐν Ἀρκαδίᾳ, περὶ οὗ ὁ Πausanίας μαρτυρεῖ, ὅτι ἔφερε πρὸ αὐτοῦ (πρὸς Ἀνατολὰς) δύο κίονας, ἐφ' ὧν ἐπεκάθητο ἐπίχρσοι ἀετοί¹⁴. Αἱ ἐπὶ τοῦ ὄρους Λυκαίου ἀνασκαφαὶ δὲν ὑπῆρξαν πολὺ διαφωτιστικαί¹⁵.

Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ριζικῆς ἀνασκαφῆς, τὴν ὁποίαν ἐξετέλεσεν ὁ Κουρουνιώτης, ὑπῆρξαν τὰ ἑξῆς: Αἱ βάσεις τῶν δύο κίωνων ἦσαν ὀρθογώνιοι τριβαθμοὶ ἐξ ἐντοπίου τιτανολίθου, ἀπέχουσαι ἀλλήλων 7 μ. Λείψανα ἐπὶ τῆς μιᾶς (σωζομένης σχεδὸν ὀλοκλήρου) βάσεως, τῆς Νοτιωτέρας, ὑποδηλοῦσι τὴν ὑπαρξιν τοῦ κίονος. Ρητῶς ὅμως ὁμιλεῖ ὁ Κουρουνιώτης μόνον περὶ ὀπῆς ἐν τῷ μέσῳ¹⁶. Ὑποτίθεται ὅτι ὁ ἐντὸς χαράδρας, κάτω τοῦ ἱεροῦ, εὐρεθεὶς σφόνδυλος κίονος ὑπὸ Κοντοπούλου τῷ 1897, ἐκ μαρμάρου τῶν Δολιανῶν καὶ φέρων 20 ραβδώσεις, ἀνῆκεν εἰς τοὺς «κίονας» τοῦ Πausanίου, οἵτινες ἴσταντο ἐπὶ τῶν ἀνωτέρω βάσεων. Ὡς βλέπει τις, τὸ πρᾶγμα δὲν εἶναι βέβαιον, δὲν ἐξάγεται τοῦλάχιστον ἐκ τῆς δημοσιεύσεως, διότι ἔχνη μιᾶς ὀπῆς μόνον ἐπὶ τοῦ βάθρου δὲν θὰ ἀπέκλειον καὶ τὴν ἴδρυσιν πεσσοῦ ἀντὶ κίονος. Τὴν χρονολογίαν τῶν βάθρων ὁ Κουρουνιώτης τοποθετεῖ μετὰ δισταγμοῦ εἰς τὸν 5^{ον} αἰῶνα¹⁷. Ἐκ τῶν εὐρημάτων τοῦ Κουρουνιώτου δέον νὰ μνημονευθῇ ὠραῖος μικρὸς χαλκοῦς ἀετός¹⁸ καὶ τέλος ἡ γνώμη, ὅτι οἱ δύο ἀετοὶ τοῦ Λυκαίου Διός, οὓς ὁ Πausanίας εἶδεν ἐν Μεγάλῃ Πόλει (Πaus. 8, 20, 2), ἴσως ἦσαν οἱ τοῦ ὄρους Λυκαίου, μεταφερθέντες εἰς τὴν πόλιν ταύτην¹⁹.

Ἀναθηματικὰ μνημεῖα ἰστάμενα ἐπὶ κίωνων ἢ πεσσῶν ἔχομεν εἰς πᾶσαν ἐποχὴν τῆς ἀρχαιότητος²¹. Διὰ τὴν ἀρχαϊκὴν περίοδον, ἐνῶ Ἰω-

¹⁴) Πaus. VIII 38 7.

¹⁵) ΠΑΕ 1898 16, 1903 50, 1904 32, 1909 185 ἔξ. καὶ ΑΕ 1904 153 ἔξ.

¹⁶) ΑΕ 1904 σ. 175, πιν. 8, 1.

¹⁷) Ἐ. ἀ. 177.

¹⁸) Σελ. 195 - 6 εἰκ. 18 - 19.

¹⁹) Κουρουνιώτης ἔ. ἀ. 177.

²¹) Dinsmoor, Architecture κλπ. 121, 143, 219, 326 - 7.

Ειχ. 1.— 'Αετός ἐξ 'Αμνισού.

Ειχ. 2.— 'Αετός ἐξ 'Αμνισού.

Ειχ. 1.—Ο Βωμὸς ἐπὶ τοῦ ἀγγείου
τοῦ Βουσίτιδος.

Ειχ. 2.—Ἀργαῖζόν ἐπίκρανον
ἐκ Σάμου.

Ειχ. 3.—Σφιγγες ἐκ τοῦ Ἰδαίου Ἄντρου.

νικά καὶ «Αἰολικά» κιονόκρανα πρὸς ὑποδοχὴν τοιούτων ἀναθημάτων εἶναι, ὡς εἶδομεν, πολὺ συχνά, σπανίζουσι οἱ Δωρικοὶ κίονες ὡς στηρίγματα ἀναθημάτων. Οὐδεὶς διετηρήθη ἐπαρκῶς, τινὲς δὲ μόνον κατὰ συμπέρασμα θεωροῦνται ἀναθηματικοί²².

Ἐκ τῆς περιγραφῆς τοῦ Πausανίου, ὡς συχνότατα συμβαίνει λόγῳ τῆς ἀνακριβείας τοῦ ὕφους τοῦ συγγραφέως τούτου, εἶναι ἀδύνατον νὰ συμπεράνωμεν εἰς τίνα ἐποχὴν ἀνήκον οἱ δύο αἰετοὶ τῆς Λυκοσούρας. Τούτους δὲν φαίνεται νὰ εἶδεν ὁ Πausανίας ἐπὶ τόπου, διότι χρησιμοποιοεῖ τὴν φράσιν ὅτι ἐπὶ τῶν κίωνων «ἐπεποίητο τὰ παλαιότερα» αἰετοὶ ἐπίχρσοι. Περὶ τῶν κίωνων ὅμως, οὓς εἶδε, γράφει «ἐστήκασιν».

Νῦν, οἱ δύο αἰετοὶ τοῦ Ἄμνισοῦ ἀποτελοῦσιν εὐπρόσδεκτον ἐπιβεβαίωσιν τῆς περιγραφῆς τοῦ Πausανίου, ἢ δὲ ἀναλογία καθιστᾷ πιθανόν, ὅτι καὶ τῆς Λυκοσούρας ἢ περιπτώσις ἀνήκει εἰς τὴν ἀρχαίην ἐποχὴν.

Εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιοχὰς ἔχομεν δύο ὑπαιθρίους βωμοὺς τοῦ Διός. Ἴσως καὶ ἐν Ἄμνισῳ οἱ δύο αἰετοὶ ἴσαντο ἀκριβῶς πρὸς Ἄνατολὰς τοῦ βωμοῦ, διότι ἢ πιθανωτέρα θέσις εἶναι δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τῆς κλίμακος, ἥτις ἐκ τοῦ κτιστοῦ ἀνδῆρου κατήρχετο πρὸς τὸ κέντρον τοῦ βωμοῦ²³.

Αἱ ὁμοιότητες δὲν σταματῶσιν μόνον ἐδῶ, εἰς ἔξωτερικὰ ἀντικείμενα λατρείας. Ὑπάρχει καὶ ἐσωτερικὴ συνάφεια μύθων μεταξὺ τῶν δύο περιοχῶν. Εἶναι πολὺ γνωστόν, ὅτι ἢ Ἀρκαδία διετήρησεν ἀρχαῖκωτάτους μύθους καὶ λατρείας, ἢ δὲ τοῦ Διὸς Λυκαίου εἶναι ἐκ τῶν μᾶλλον ἀσυνήθων. Διετήρησεν ἴχνη ἀνθρωποθυσίας μέχρι καὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων, ὡς φαίνεται. Ἐντεῦθεν ἢ ἀποστροφή τοῦ Πausανίου, ὅπως ὁμιλήσῃ λεπτομερέστερον περὶ τῶν ἀπορρήτων θυσιῶν τοῦ Λυκαίου²⁴, Ὁ Ζεὺς λοιπὸν οὗτος τοῦ Λυκαίου φέρει ὅλα τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ Κρητικοῦ νηπίου θεοῦ τῆς εὐφορίας. Ἄνετράφη καὶ οὗτος ἐν Λυκαίῳ, τροφοὶ του ὑπῆρξαν τρεῖς νύμφαι (Θεισόα, Νέδα, Ἄγνώ), ἀκόμη δὲ καὶ ἢ τοποθεσία ἐκαλεῖτο Κρητέα, ἐξ οὗ καὶ οἱ Ἄρκάδες ἀντεποιοῦντο ὀλοκλήρου τοῦ μύθου τῆς Κρήτης²⁵. Εἰς τὸν μῦ-

²²) Ἐπὶ παραδείγματι ἐν κιονόκρανον ἐκ τοῦ ἱεροῦ τοῦ Κορύνθου Ἄπόλλωνος ἐν Λογγᾷ (Κορώνη) τῆς Μεσσηνίας: Βερσάκης, ΑΔ 2 74 εἰκ. 11, Dinsmoor ἔ. ἀ. 121.

²³) Ὅρα ΠΑΕ 1938, σχέδιον ἔναντι σ. 130 καὶ τομὴν Β—Β', καθὼς καὶ τὴν φωτογραφίαν εἰκ. 2 ἐν σ. 131.

²⁴) Πaus. ἔ. ἀ. Ὅρα καὶ τὰ σχετικὰ σχόλια τοῦ Frazer, Paus. IV, 386.

²⁵) Πaus. VIII, 38 2. Ὁ Kirsten (Antike XIV 295) φρονεῖ μάλιστα, ὅτι ὁ βωμός τοῦ Διὸς ἐξ Ἀρκαδίας μετεφέρθη εἰς Κρήτην δι' Ἀρκαδικῶν Ἀχαιῶν

θον του Διός, ως διηγείται τοῦτον ὁ Καλλίμαχος, ἡ συνάφεια μεταξύ Ἀρκαδίας καὶ Κρήτης ἀποκαθίσταται κατὰ τρόπον, ὃν θὰ ἐθεώρει τις τυπικὸν τῆς μεταγενεστέρως συνδυαστικῆς μυθολογίας: Ὁ Ζεὺς ἐγεννήθη μὲν ἐν Ἀρκαδίᾳ, ἀλλ' Ἀρκαδικὴ νύμφη τὸν μεταφέρει εἰς Κρήτην, ὃ δὲ ὀμφαλὸς τοῦ νηπίου ἀπολίπτει ἀκριβῶς παρὰ τὰς Θενάς.

Αἱ πολυετεῖς ἀνασκαφαί μου ἐν Ἀμνισῶ ἀπεκάλυψαν ἀκριβῶς κατὰ τὴν τελευταίαν στιγμὴν²⁶ τὴν καιρίαν ἐπιγραφὴν, ἣτις ἐβεβαίωσεν ὅτι τὸ ἐν Ἀμνισῶ ἱερὸν ἦτο τοῦ Διὸς Θενάτα. Ἦδη καὶ εἰς τὰ ἔξωτερικὰ μέσα τῆς λατρείας παρουσιάζεται στενὴ ἢ ὁμοιότης μεταξύ Ἀρκαδίας καὶ Ἀμνισοῦ: Ὑπαίθριος βωμὸς καὶ πρὸ αὐτοῦ ἀετοὶ ἐπὶ κίονων. Ἀσφαλῶς ὁ Καλλίμαχος ἢ αἱ πηγαί του ἐγνώριζον κατὰ ἀπὸ αὐτὰ τὰ πράγματα, ὅταν συνέδεον τὴν Ἀρκαδίαν πρὸς τὴν Κρήτην διὰ τῆς μυθολογίας τοῦ νηπίου θεοῦ καὶ διὰ τῆς πτώσεως τοῦ ὀμφαλοῦ του παρὰ τὰς Θενάς. Ἡ ἀνακάλυψις τοῦ ἱεροῦ Διὸς Θενάτα ἐν Ἀμνισῶ φωτίζει ἀπλῶς ἡμᾶς καὶ μᾶς εὐκολύνει νὰ κατανοήσωμεν καλύτερον τὴν ποιήσιν τοῦ Καλλιμάχου, ἀλλὰ καὶ γενικῶς τὸ πνεῦμα τῆς ἀρχαιότητος, τὸ ὁποῖον συνήθως ἢ ὑπερκριτικῆ παραγνωρίζει. Πάντοτε οἱ Ἀρχαῖοι ἐγνώριζον κατὰ περισσώτερον ἀπὸ ἡμᾶς, ὅταν ὠμίουν διὰ τὰς παλαιὰς τῶν παραδόσεις.

Ἀθήναι, Ἰούλιος 1953

ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ

ἀποίκιον. Τοῦτο, φυσικὰ, ἀντιστρατεύεται πρὸς τὴν προελληνικὴν καταγωγὴν τῶν νηπίων θεῶν.

²⁶) Ὁρα ΠΑΕ 1938, 136.